

PUČKI PROSVJETITELJ FIAMIN

UDK 886.2::929 FIAMIN, I.

Ivan Fiamin pripada onim književnim pojavama koje naša historiografska znanost obično ne uzima u razmatranje: riječ je o pučkom piscu-prevodiocu izvan glavnih književnih struja devetnaestog stoljeća, Kurelčevu učeniku i epigonu; ovaj skroman svećenik i riječki rodoljub, dapače, ostavivši iza sebe desetak knjižica prijevoda »poglavito smiera pedagogijsko moralnog«¹, ni sam nije smatrao da može konkurirati svojim literarnim suvremenicima. Ipak, nije baš posve tako.

»Svi ljudi, u kojih je razumna pamet, srdce čutljivo, znaju što je domovina. Eskimos, rođen u ledenih krajevih, koj prebiva u kolibah od sniega, koj pokriven kožom morskoga teleta nejeđe van salo kitovo i meso sjevernog jelena, da dojde u uglađenu i pitomu Evropu, u bučne ulice Londinske, grada najprostranijega, najbogatijega, najobilatijega ljudstvom na celom našem kopnu, uzdiše i plače, spominjuć svoju saonu, što brza i lahka leti po ledu, i sjevernu luč, koja oslađivala preduge noći njegova zavičaja, žalostivo se sjeća odaljene si domovine. Divljak sjedi na žalu morskome i u lagodi uglađena života potmuren i tužan gleda zadnji kraj obzorja, zavideć suncu, što mu ide u pohode domovini. Uglađen čovjek, preploviv more vodjen živom željom vidjeti na sjajnoj zemlji toplih krajeva prizor najbujnije rastline, i on gleda, uzdišuć sunce, što izhadja i koje nekoliko časova prije razsvjetljavalo rodnu mu zemlju i kraj, uz visoke jele prignut pod svjetlim staklenim injem, uz radinu buku uglađena života.«²

Ovaj kratak odlomak iz jednog od Fiaminovih kasnijih prijevoda pokazuje da se autor našao pred vrlo složenim problemima, ili, kako i sam veli, »na stotinu tegob da bude narodno i razumljivo pisano, čisto po našu, što bi i neuk razumio«.³ Ne samo da u to vrijeme nije u nas bilo nikakvih sličnih prijevoda koji bi mogli poslužiti kao uzorak, nego nisu postojali ni odgovarajući domaći izrazi za mnoge stvari i pojmove što ih je trebalo prevesti. Kako, naprimjer, našim preplanutim težacima i ribarima prije više od stotinu godina objasniti pojam tuljana ili eskimskog iglua? U takvim slučajevima Fiamin se morao služiti vlastitim terminološkim improvizacijama pa eskimsku nastambu naziva »kolibom od sniega« a tuljana »morskim teletom«!

Kod Fiamina, s druge strane, uvijek postoji jasno izražena tendencija prema arahaiziranju izraza i određenom jezičnom purizmu što naročito dolazi do izražaja Kurelčeve **riječke škole** – »arhaičnost, čistunstvo, neobične riječi, narodna frazeologija, originalnost stila, česta upotreba imperfekta i aorista, ispuštanje kopule i sl. Fiamin je također želio pisati na narodnu, ali je u tome uspio još manje od svog talentiranog učitelja. Stoga njegov jezik i stil nije prirodan ni lak.«⁴ Kasnije, kada se bude donekle oslobodio utjecaja Kurelčeva jezičnog stila, Fiamin će uspjeti stvoriti daleko »pitkije« prijevode. Originalnost ovog autora, međutim, ne očituje se toliko u književnim ili jezičnim inovacijama koliko na području pučke prosvjete.

Početak 1870. godine, u netom pokrenutoj Pučkoj knjižnici Društva sv. Jeronima, Fiamin objavljuje knjigu **Radnja čovjeku dužnost i blagodat** – jedino djelo štampano pod njegovim imenom.⁵ »Ovo je treći spis« – piše **Vienac** – »što ga je vrli riečki rodoljub u kratko vrijeme poklonio svom narodu, a pristaje vrlo liepo i smjerom i duhom svojim uz »Mladića« i »Poštenjaka« od Cesara Cantua.

Ovim je djelom naš pisac gotovo dostigao talijanskog uzor-pisca pučkih knjiga. Knjižicama, kakove su Fiaminove i prevedene i izvorne, bistri se narodu razum nepomoćuje nedovoljnim znanjem, pobuđuje se volja na rad i marljivost, kroti se i lagodi čud, s toga se rađa blagost i zadovoljstvo; te su knjižice pune pozitivnoga znanja i realne nauke, al se zato sveudilj drže moralne strane čovjeka; nisu puste otrebine i kusati odlomci znanosti, za koje čitalac nikada nezna, čemu bi mu mogli poslužiti. – Ne kaže se i ne iztiče nigdje, al »Radnja« je narodnogospodarska knjižica, koja mnoge i temeljite istine gospodarske preugodnim načinom razlaže i u srcu ih narodu zasađuje; što ona nije premahnula običnu nauku, sasvim je naravna stvar. Ima međutim i u toj nauci istina, koje narodu po današnjem mu gospodarstvu mogu i moraju dobro poslužiti; upotriebi li ih na svoju korist, okriepit će se za sve to veće napredke. – Uz iskrenu i srdačnu hvalu, koju smo dužni štovanom piscu, moramo pohvalno priznati i dobar izbor društva sv. Jeronimskoga; ovim smjerom i pravcem zadovoljit će ono ponajprije svom velikom zadatku.«⁶

Temeljna pretpostavka od koje polazi Fiamin u ovoj knjizi jest da je svaki čovjek na ovom svijetu, od početka ljudskog roda pa do danas, određen svojim djelovanjem: čovjeku je suđeno raditi kako bi uopće mogao postati onim što jest, odnosno, civiliziranim bićem. »Sav je ljudski napredak u radnji« – kaže on – »u njoj je naša moć i krepost; po njoj umiče i vještina; po njoj dobrota i poštenje; po njoj sreća i boljak.«⁷ Fiaminova knjižica je, zapravo, usmjerena protiv predrasuda (»priedsuda«) koje o radu postoje i nastoji dokazati da se »jedino uztrajnim trudom i radom svakoga pojedinca domovina podignuti može«⁸.

Pisac svoje misli izlaže plastično i slikovito, služeći se jasnim stilom, kao da pripovijeda nekom sebi bliskom sugovorniku (»brate dragoviću«, »moj brajane« ili mu se naprosto obraća sa »ti«). Evo sada ukratko osnovnih teza ove knjižice.

Prvo, Fiamin svom čitatelju želi objasniti zbog čega uopće dolazi do velikih otkrića u povijesti čovječanstva i ukazati na njihov značaj u cjelini. Izlaganje počinje tumačenjem dvaju tada najvećih izuma: željeznice i telegrafa. »Htjelo se tisuća i tisuća godina od obstanka roda ljudskoga, dokle je čovjek do toga došao, da dvie prirodne sile: paru i munjevinu (elektricitet) upotriebi, kako će prenositi sebe i svoje stvari željeznicom i parnom lađom, a misli telegrafom; a morda nisi ni pomislio, da ima stotinu stvari oko tebe, što svaki dan upotrebljavaš, koje ne manje pokazuje divotu onu uma i sile ljudske, za koje je trebalo ljudskoga nastojanja i rada, da ih izmisli i podvrgne službi svojoj.«⁹ Ništa se, naime, ne dešava slučajno niti proizvoljno – sve je podređeno prirodnim zakonima, odnosno, zakonima božanske providnosti. Osnovni princip čitavog univerzuma je kretanje, aktivitet. »Sve dakle radi, sve se giblje i miče, a sve ide na to da se uzdrži, razplodi i umnoži; tako da je čitava priroda ne samo divno djelo stvoriteljevo već i divna djelaonica, u kojoj je jedna stvar drugoj podvržena, jedna drugoj služi, a svemu je na zemlji kruna čovjek, kojemu je suđeno sve obladati svojim umom, radom i nastojanjem.«¹⁰ Čovjekov aktivizam predstavlja u neku ruku najviši i najsavršeniji oblik planetarnog gibanja, kretanja koje neprestano transformira svijet prirode, način pobjede duha nad materijalnom supstancom. Rad, međutim, nije svojstven samo čovjeku nego i svakom živom stvoru na zemlji.¹¹

Drugo, autor analizira osobine ljudskog rada ilustrirajući to brojnim primjerima iz svakodnevnog života i literature. Fiamin u biti nastoji pokazati kako svaki pošten rad ima svoju vrijednost i kako su svi poslovi međusobno povezani čvrstim sponama sveukupne koristi. Čovjek ima dužnost da se neprestano usavršava kako bi pridonio sveopćem dobru i napretku. Pisac posebno podvlači značaj intelektualnog rada nasuprot manuelnom, odnosno govori o posebnoj važnosti djelovanja pismenih (»književnih«) ljudi u životu zajednice.¹² Problemu vrednovanja ljudskog rada autor prilazi s demokratskog stajališta, naglašavajući kako prilikom odmjeravanja vrijednosti nečijeg rada porijeklo ne treba imati gotovo nika-

kva značaja te potom nabraja primjere velikih ljudi koji su bili siromašna roda: Francesco Sforza, Siksto V, Benjamin Franklin, Abraham Lincoln, Johnson, Pizaro, vojvoda Montebello, Kolumbo i James Cook.¹³ »Čitava bi se knjiga dala napisati takovih primjera«, veli pisac, zaključujući kako su i mnogi veliki **obretnici** (izumitelji) bili iz najnižih slojeva puka. »Samu makinu na paru« – piše Fiamin – »izumio Jakov Watt, a prvi ju upotriebio za željeznice Gjuragj Stephenson težak, o kojem niješto više kazat će ti se malko dalje. Ivan Wyatt zanatnik neznatan godine 1737 prvi pokušao spravu, kojom se da brže presti pamuk. Pavao Lewis isto tako neznatan čovjek vidjelo sukalice na valj. Rikardo Arkwright brijač, ali čovjek postojan u svojih namislih, od godine 1768 do 1775 udovršio i bolje uradio onu spravu. Jakov Hargreaves siromašan tkalac izumio drugu spravu vrlo umjetnu, koju po inglezki prozva Spinning Jenny, a po našu bi se reklo Prelja Ivka. Drugi opet tkalac Samuilo Crompton spojivši sprave izmišljene po Arkwrightu i Hargreavesu, učini spravu polutnu, što nije ni jedno ni drugo od one prve dvie, ali spaja što je dobra i obadvie i udovršuje čudesnu radnju ovih sprava, koje rade, kad se k tomu pridružila makina na paru, koliko bi to tisuća i tisuće ljudi mogli uraditi.«¹⁴

Treće, pisac svome pučkom čitateljstvu nastoji približiti neke fundamentalne pojmove iz ekonomije i tehnike kako bi mu pomogao da prevlada vjekovnu zaostalost. **Radnja čovjeku dužnost i blagodat** ustvari predstavlja mali ekonomski priručnik za puk (već je Ivan Perkovac rekao »da je to jedna od ponajboljih naših knjiga, podpuna narodna ekonomija za puk«). Fiamin je tu u pravom smislu pučki prosvjetitelj. »Ako li uman i ratar i zanatnik i svaki drugi poslenik mnogo više zavriedi i priradi, nego neuman i tup i koji sveudilj po starom kalupu svoje poslove obavlja a zazire od svake novosti: to ide glavnu hvalu onoga, koji nastoji poučiti ga, priedsude mu i mane izčupati i na valjan ga put upraviti, da bude čovjek uman i radin i čestit.«¹⁵ Ustajući protiv fatalizma i zatucanosti, šibajući lijevnost, lopovluk i kockanje kao navade škodljive »društvu ljudskome« (kao pravi profesionalni propovjednik), Fiamin se istovremeno zalaže i za uvođenje tehničkih noviteta u privredu tadašnje Hrvatske, za mudro i štedljivo upravljanje novcem (govori o glavnica, akcijama, kamatama, bankama, »provrtnosti« u gospodarstvu i trgovini...), upozorava na korist od udruživanja »rada i sredstava« u zadružne korporacije (na temelju sindikalističkih iskustava Francuske, Italije, Engleske i Belgije), piše o koristi nauke za svakodnevni život.

Iz **Radnje** osjeća se snažno strujanje autorova racionalizma (svojestvenog tolikim intelektualcima prošlog stoljeća) i zdrava pogleda na životne pojave kakav već imaju Primorci, ali istovremeno, i ona toliko rijetka analitička komponenta koju posjeduju samo znanstvenici.

Pogledajmo, primjerice, kako Fiamin razmišlja o novcu i njegovoj moći. Počinje prvo s jednim lijepim primjerom, pomalo anegdotskim, ali vrlo eksplikativnim. »Kad je pokojni ggenerao Vukasović imao graditi liepu Lujzinu cestu, koja iz Karlovca vodi u Bakar i na Rieku, pripoviedaju još danas u primorju ljudi, da je nekim, koji su ga pitali, kako će ju dovesti k moru, odgovorio: Sve će novac i Vinodolac. A znao je, da je Vinodolac radin težak, kako ga malo gdje ima. I pravo je imao Vukasović, da sve uzmogne novac i težak, gdje njimi um upravlja. Ovomu trojemu: umu, novcu i težaku, ako li je u ljudskoj moći vladati njimi, nijedna teškoća za dugo, neodolje (neuzprotivi se). Ob umu i radnji dosta jur govora bilo, koliko je sitna ova knjižica i namjera njezina dopuštala. Da vidimo odakle novcu tolika moć.«¹⁶ Kad je već čitatelja tako lijepo uveo u bit problema, pisac prelazi na opće postavke: novac je društvena kategorija te vrijedi isključivo u ljudskom kolektivu i stoga ne može imati neku »mističnu« i »fatalnu« moć; novac je jednostavno rezultat odmjeravanja vrijednosti koja raste istovremeno s povećanjem prometa i trgovine. Slijedi nužna konkluzija: novac je povijesna kategorija (što dokazuje objašnjenjem ovog fenomena od razdoblja prvobitne razmjene i trampe, do danas). Fiamin zatim ukratko razmatra i ostale srodne pojave (novčarska društva, banke, papirni novac), sve to vješto pojašnjavajući brojčanim primjerima

da bi sve na koncu sažeo u jednostavan i pregnantan zaključak: »Novac je s toga imetak, jer se imetak novcem mjeri i cieni; on je moć kojom se može mnoga dobra i koristna i sebi i bližnjemu činiti, a vrijedno ga i pošteno upotrebljavajuć, ako i nije sam po sebi sreća i blaženstvo, ali puno pomaže zadovoljstvu.«¹⁷ Ovakvo jezgrovite formulacije teško da i danas imaju pojedini ekonomski udžbenici.

Radnja čovjeku dužnost i blagodat, gledana iz današnje perspektive, djeluje, dakako, kao anakronizam u kojem se na čudan način isprepliću etika i ekonomija, napredne ideje i nedjeljna propovijed. Ovi neobični spojevi su, naravno, odraz vremena u kojem djelo nastaje ali podjednako tako i duha Fiaminova. Ostaje, međutim, otvoreno pitanje nije li ovo djelo ipak nešto više negoli »prosto« djelo za narod. Ne naziru li se u njemu konture malog sociološko-ekonomskog traktata?

BILJEŠKE

- ¹ Badalić, Hugo: »Ivan Fiamin«, Vienac XIV, 27, 1882, str. 425-427; Fiamin je objavio sljedeće knjige prijevoda: »Mladić upućen na dobrotu i rad« C. Cantua 1868, »Poštenjak« istog autora 1869, »Kršćanske molitve« N. Tommasea 1874, »Govori oca Bourdaloua« u tri sveska 1874-77, »Dobro i zlo« P. Mantegazza 1874, »Zgode Telemaka« Fenelona 1879, »Ksantippa« H. Litrowa 1880 i »Urotu Katilininu« Salustija 1881; najviše je prevodio s talijanskog (četiri naslova) i francuskog (dva naslova), dok je s njemačkog i latinskog preveo po jednu knjigu.
- ² »Dobro i zlo« knjiga za svakoga, talijnski napisao dr. Pavao Mantegazza, učitelj na vel. školah u Paviji, hrvatski priredio Ivan Fiamin, drugo popravljeno izdanje. U Kraljevici tiskao »Primorske tiskare«, 1877, str. 90.
- ³ Deanović, Mirko: »Cesare Cantu u odnosu prema Hrvatima«, JAZU, Zagreb 1951, str. 47.
- ⁴ Nav. dj. str. 41.
- ⁵ Deanović, usprkos tome, smatra da »neće ni to biti njegov samostalan rad. Svakako je taj demokratski hvalospjev radu, materijalnom i umnom, jedna od prvih pučkih knjiga kod nas. Izdalo ju je Društvo sv. Jeronima, koje počinje publicirati 1869. t.j. godinu dana pošto je Fiamin objavio svoj prvi prijevod Cantuove knjige. Prema tome, on ide po vremenu u prvi red hrvatskih prevodilaca za narod. Tek poslije počinju prevoditi djela Smilesa, Vernea, Mantegazza, De Amicisa i drugih popularnih pisaca.« Ibid., str.47.
- ⁶ Vienac br. 9, 26. veljače 1870, god. II, str. 143 (Listak).
- ⁷ **Radnja čovjeku dužnost i blagodat**, napisao Ivan Fiamin a na svijet izdalo Društvo sv. Jeronima u Zagrebu 1870. Štamparija Karla Albrechta. Pučka knjižnica društva svetojeronimskoga, knjiga III. Iz predgovora pisanog »Na Rieci o Miholju 1869«, str. 1.
- ⁸ Ibid., str.2.
- ⁹ Ibid., str. 3-4.
- ¹⁰ Ibid., str. 8.
- ¹¹ »O životinji često pomišljamo, da se bez truda hrani; istina je, potrebe su joj manje od naših; al kako se težkom mukom i trudom često hrane i od zla brane! Tuj opažas dabra, gdje si kuću gradi; tuj pauka, gdje mrežu plete; tuj mrava, gdje ljeti sprema hranu za zimu; tuj pčelicu, gdje stanice gradi i u njih med spravlja, sabrav ga daleko po cvieću, tuj ptice sa svojimi čudesnimi gnjezdzi; a druge opet, kad se zima primiće, lete u toplije krajeve, hranu si tražiti i život spasiti; pak ne stoji li i samu divlju zvjer truda i napora hranu si dobavljat? U pčelice i mrava pače nije samo rada već i redovita rada, te su nam ove životinje još i primjerom i ugledom, kad velimo: radi kao mrav, sabire kao pčelica, trudi se kao crv« (str.7) Fiamin, dapače, uspoređuje egipatske piramide s velebnim nastambama termita na obalama Bijelog Nila i koraljnim grebenima u dubinama oceana.
- ¹² »... ima dvie vrsti rada: rad umom i rad rukom; i jedna i druga vrst korisne su radu ljudskomu; pače rad umni često je i korisniji, jer se i ručnomu djelu hoće prije svega djelo uma, koji izumljuje, namišljava i izmudruje, što ruka iza toga ovršuje ...« (str. 18); »Ljudi književni iliti pismeni kao što su književnici, učitelji i duhovnici, koji uče ljude budi knjigom ili riečju, nebi li ljudi postali bolji, umniji i domišljatiji; koji nam nesamo pokrepljuju duh čupajući i zatirući mane i predsude, nego nas još čine vrstnije zadovoljiti i tjeslesnim našim potrebami: ovi nam još najviše dobra čine, kako je duša naša i moć mnogo plamenitija od tiela; s toga oni rade i mnogo rade, jer im se treba mnogo truditi glavom, prije nego li stanu druge ljude učiti.« (str. 21).
- ¹³ Govoreći o makini na paru Fiamin donosi i neke engleske proračune: »Koliko koristi ova sila pare ne samo za željeznice i parobrode nego i za tvornice i radionice donasa, eto ti primjera: ako tkalac na svojim krosnim rukom radeć načini na dan 6 lakata sukna, treba mu raditi puna dva tjedna, da načini trubu od 72 lakta. Ovakvih truba mogu jedna krosna na paru do 20 na tjeđan učiniti a buduć da u njekih radionicah samo makina miče 600 do 800 ovakovih krosana; to takova radionica učini za godinu dana toliko djela, što bi jedva moglo 30.000 tkalaca. A opet vele oni vještaci, da je radnja parnom makinom tekar na svom početku, jer se upotrebljuje u pojedinih samo poslovih, dočim se na primjer za ratariju počelo jedva kušati. A što se može za buduće od te sile očekivati?« Ibid., str. 29.
- ¹⁴ Ibid., str. 28.
- ¹⁵ Ibid., str. 63.
- ¹⁶ Ibid., str. 56.
- ¹⁷ Ibid., str. 61.

Summary

This is a presentation of general information on the prayer-book by Nikola Hermon »Sacred Flour« (»Brašno duhovno«), published in 1693. A more detailed analysis deals with his structural use of the standard language based on the chakavian dialect of Rijeka, with an interpellation of his norms. The possible connection with previous prayer-books is contemplated, especially with »Paradise of the Soul« (»Rajem duše«) by Nikola Dešić, published in 1560 and »The Spirit's Garden« (»Dušinim vrtom«) by Baltazar Milovac, published in 1664.

Translation by Slobodan Drenovac